

Obr. 1 Chajovy nepravé dveře (foto M. Frouz, kresba J. Malátková)

Nepravé dveře jistého Chaje aneb malá brána z onoho světa

Veronika Dulíková

Nepravé dveře v nekrálovských hrobkách v období Staré říše bývaly jakožto ústřední bod zádušního kultu umístěny v hrobových kaplích či nikách, v chudších hrobech potom na kultovních místech, která k nim přináležela. V tomto období prošly nepravé dveře vývojem, během něhož se měnily jejich jednotlivé znaky (více viz např. Strudwick 1985: 9–52). V průběhu loňského podzemního výzkumu šachet v podlaze dvora princezny Šeretnebtaj byly ve výplni jedné z nich objeveny nepravé dveře, které náležely jakémusi Chajovi. Kdo byl tento muž, majitel nevelké kamenné stély s textem vyhotoveným jednoduše rytým, spíše neúhledným hieroglyfickým písmem? Kdy žil a jak vypadal jeho hrob? Některé odpovědi nacházíme po zevrubné analýze typologie nepravých dveří, nápisu a archeologického kontextu.

V hloubce 8,9 m byly v zásypu šachty 4 v jihozápadní části dvora princezny Šeretnebtaj (AS 68; Vymazalová – Dulíková v tomto čísle: 26–34) objeveny vápencové nepravé dveře o rozměrech 66 × 38 × 10,5 cm. Přestože byly shozeny z velké výšky, nerozlomily se a ani jinak zásadně ne-

poškodily. Opracování dveří i provedení hieroglyfického textu, který nesou, jsou spíše nízké řemeslné kvality. Jedná se o jednoduše opracované dveře s oblounem, který lemují dva páry veřejí, překlad a centrální panel. V horní části jsou dveře korunovány římsou (obr. 1). Chajova kamenná

stéla představuje typ, který si nechávali běžně zhotovovat úředníci a kněží v průběhu 6. dynastie a 1. přechodné doby (typ B, viz např. Daoud 2005: 4–5). Centrální panel v tomto období míval zpravidla tvar písmene T. V Chajově případě se jedná o tzv. invertovaný T-tvar centrálního panelu (Rusch 1923: 123, Abb. 2ß; Brovarski 2006: 97, 117–118). Takových dokladů je pomálu a všechny jsou datovány do vlády Pepiho II. nebo do období následujícího (Brovarski 2006: 118).

Z původně polychromovaných nepravých dveří se dochovaly jen zbytky barev, okrová na nohách postavy muže v levé veřeji a žlutá barva v pravé horní části oblounu. Dva řádky hieroglyfického textu byly vyryty na překladu a po jednom sloupci na každé ze čtyř veřejí. Nápis na vnějších veřejích zakončuje stojící postava zesnulého v nakročení, oděného do suknice sahající ke kolenům, s krátkou parukou a dlouhou holí. V centrálním panelu je vyobrazen majitel nepravých dveří Chaj sedící v křesle za obětním stolem, k němuž napřahuje pravou ruku. Levou rukou přikládá k ústům pohár. Chleby na obětním stole jsou znázorněny velmi zjednodušeně, stylizované do obdélníku, v podobě charakteristické pro konec Staré říše a 1. přechodnou dobu (k vývoji zobrazení chlebů viz např. Hassan 1944: 170–172).

Hieroglyfický nápis budí dojem, že byl vyryt rychle a velmi zběžně. Různě veliké hieroglyfy jsou jednoduše ryté, působí neúhledně a některé znaky lze rozlišit až z kontextu, jako například tři druhy ptáků – kuře křepelky, sovu a supici. Text obsahuje běžné obětní formule, titul (?) a jméno zemřelého majitele nepravých dveří:

architráv: *ḥtp di nswt ḥtp di Inpw tpy dw.f imy-wt*

Oběť, kterou dává král, oběť, kterou dává Anup, první na své hoře a ve vetu,

nb t3 dšr krš.tyf nfr m iz.f n ḥrt-ntr

Pán posvátné země (pohřebiště). Necht' má krásný pohřeb ve své hrobce na pohřebišti.

pravá vnější veřej: *ḥtp di nswt ḥtp di Wšir nb Ddw prt-ḥrw nt im3ḥw Ḥ3i*

Oběť, kterou dává král, oběť, kterou dává Usir, Pán Džedu (Busiris), invokační oběť ctěnému Chajovi.

levá vnější veřej: *im3ḥw ḥr Ḥnty-tnnt sm Zkr Ḥ3i*

Ctěný před bohem Chentyčenenetem (Jones 2000: 36/177), sem asistent boha Sokara (Jones 2000: 884–885/3240) Chaj.

pravá vnitřní veřej: *im3ḥw ḥr ...?*

Ctěný před...? (zde se nachází prozatím nečitelné jméno osobní nebo božské).

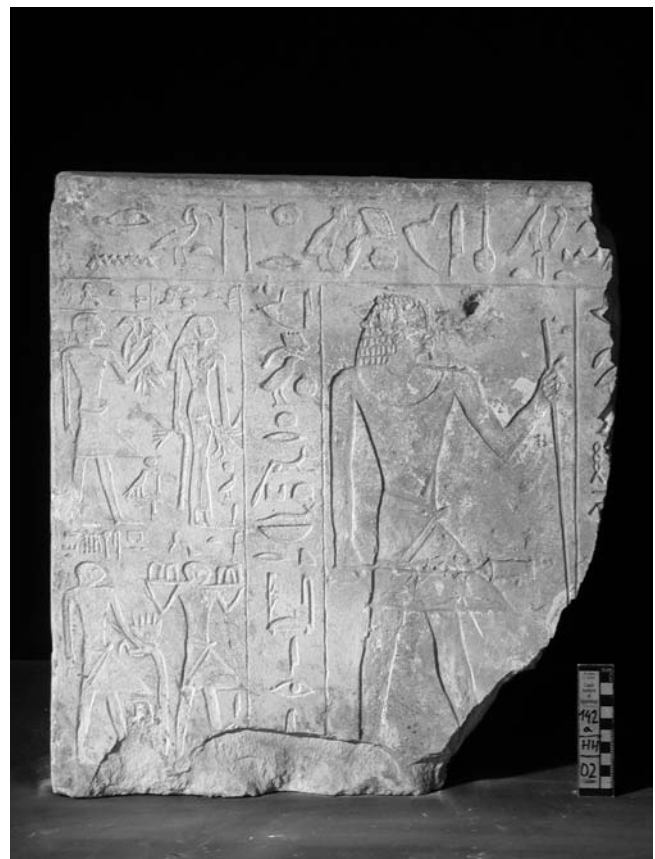
levá vnitřní veřej: *im3ḥw Ḥ3i*

Ctěný Chaj.

Jména bohů Usira (𓅓) a Anupa (𓀀) jsou na Chajových dveřích psána bez determinativu sedícího boha či šakala. Tento způsob zápisu byl na memfidské nekropoli užíván od počátku 6. dynastie (Brovarski 1994: 28). Uspořádání znaků pro invokační oběť ve spojení s dativní předložkou (𓏏𓏏𓏏) (*prt-ḥrw nt*) bylo oblíbené od konce 6. dynastie (Brovarski 2006: 111), stejně tak jako spojení „Necht' má krásný pohřeb ve své hrobce na pohřebišti“ (Lapp 1986: 46, §71).

Jméno Chaj je ve starém Egyptě doloženo od 6. dynastie (Gourdon 2007: 529/1). Několik jedinců tohoto jména se vyskytuje na pamětihodnostech memfidské nekropole, zejména v Sakkáře a Abúsíru. Na české archeologické koncesi se nositel jména Chaj objevuje dvakrát, a to v obou případech jako nosič obětí. Prvně je vytesán v reliéfní výzdobě na stěně zádušní kaple jednoho ze synů vezíra Kara a označen jako „kněz-předčítatel“ (*ḥry-ḥbt*; Bárta *et al.* 2009: 202–203, fig. 6.3.35). Podruhé s titulem „králův vznešený“ (*šps nswt*) na fragmentu, který kdysi zdobil dosud neobjevenou hrobku úředníka Iriho, krásným jménem Irenachty (obr. 2; Dulíková 2013). Vzhledem k tomu, že jméno Chaj je na dosavadních dokladech v Abúsíru spojeno pokaždé s jiným titulem, nelze s určitostí říci, zda se mohlo jednat o tutéž osobu.

Stopy bláta a obiléní na Chajových dveřích, zejména v částech, které původně přiléhaly k nějakému výklenku, prozrazují, že stéla byla pravděpodobně umístěna v jedné ze dvou nik zahlučených do západní stěny dvora princezny Šeretnebej. Tyto výklenky korespondují se šachtami 4 a 12 (viz Vymazalová – Dulíková v tomto čísle: 26–28, obr. 2 a 3), nad nimiž byly vytesány. Niky byly omazány tmavým blátem a následně bíle omítnuty, stejně jako prostor kolem nich a rovněž podlaha, která byla před nikami vytvořená asi 30 cm nad původní podlahou dvora v době, kdy již byl dvůr mírně zasypán a nejméně jeden architráv ležel spadlý na zemi. Podobně obiléné kultovní prostory můžeme najít např. v severní Sakkáře u hrodek z 6. dynastie, v nichž bílá patrně symbolizovala rituální čistotu (Kuraszkiewicz 2002: 366–368). Nika nad šachtou 4 svými

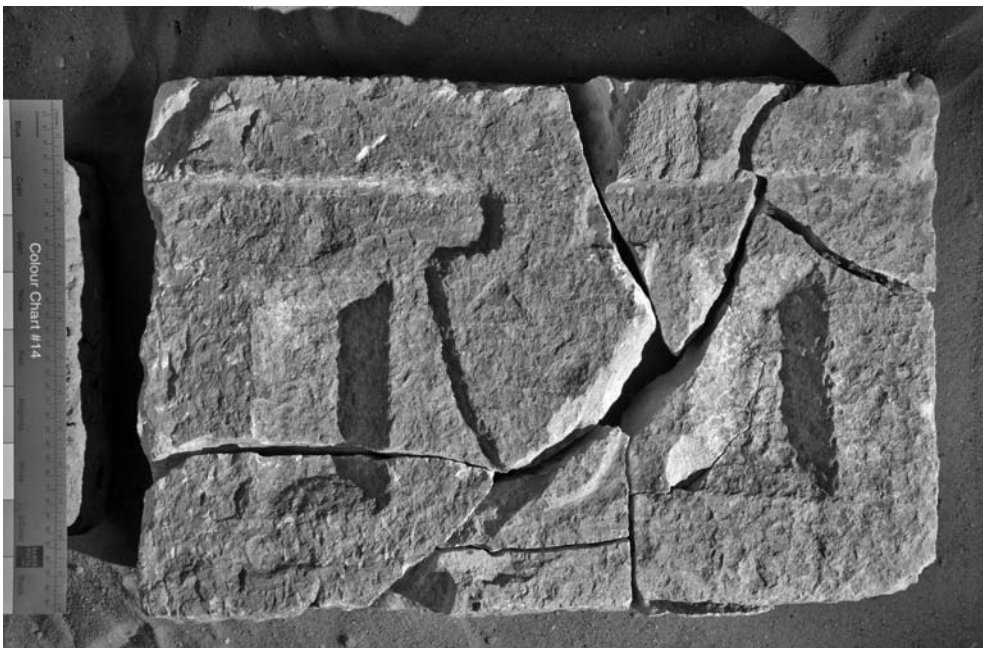
Obr. 2 Nosič obětí jménem Chaj na reliéfní výzdobě z hrobky úředníka Iriho Irenachtyho, která se nacházela v jižním Abúsíru (foto K. Voděra)

rozměry odpovídá velikosti kamenné stély. Zdá se tedy, že právě ta mohla být vytvořena pro Chajovy nepravé dveře, které zde setrvaly do doby, než je vytrhli zloději. Nelze však zcela vyloučit možnost, že mohly být zasazeny do sousední, dnes již značně poškozené niky nad šachtou 12.

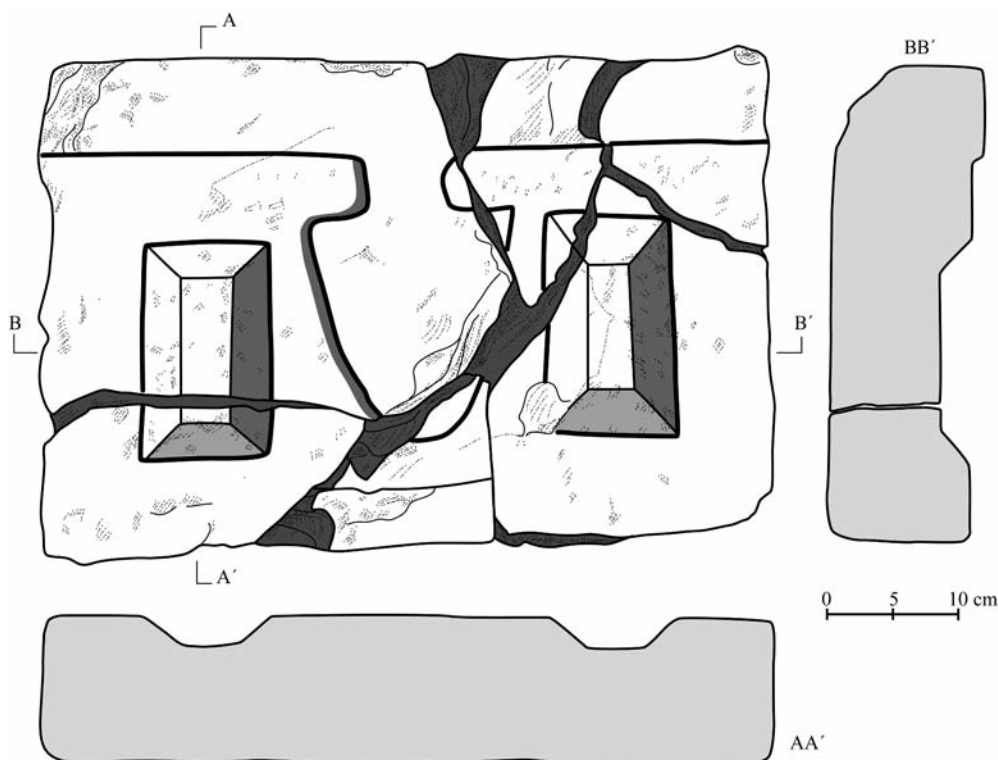
Tato zjištění nasvědčují tomu, že Chaj byl pohřben v šachtě 4 nebo v šachtě 12 (která zatím nebyla zkoumána). Šachta 4 je 10 m hluboká. Na jejím dně byla směrem k jihu hrubě vytesána nika či malá pohřební komůrka pod tmavou vrstvou drolivé taflly, tj. v místě, kde již byla hornina pevnější. Nerovné stěny komůrky nesou stopy po nástrojích řemeslníků, kteří ji tesali. Tuto šachtu, stejně jako ostatní ve dvoře (Vymazalová – Dulíková v tomto čísle: 26–27), „prozkoumali“ zloději už ve starověku. Z porušeného pohřbu se proto dochovaly jen zbytky dře-

věné rakve, původně uložené v severojižním směru, lidské kosterní pozůstatky a keramická miska. Neblahá činnost starověkých vykradačů ve spojitosti s vysokou vlhkostí na dně šachty se podepsaly na stavu kostí, jejichž antropologické zpracování muselo být odloženo do následující výzkumné sezóny, kdy se snad alespoň podaří určit stáří a pohlaví tohoto jedince.

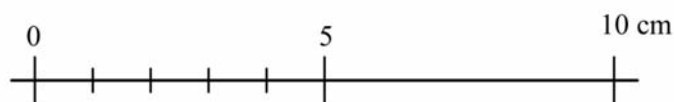
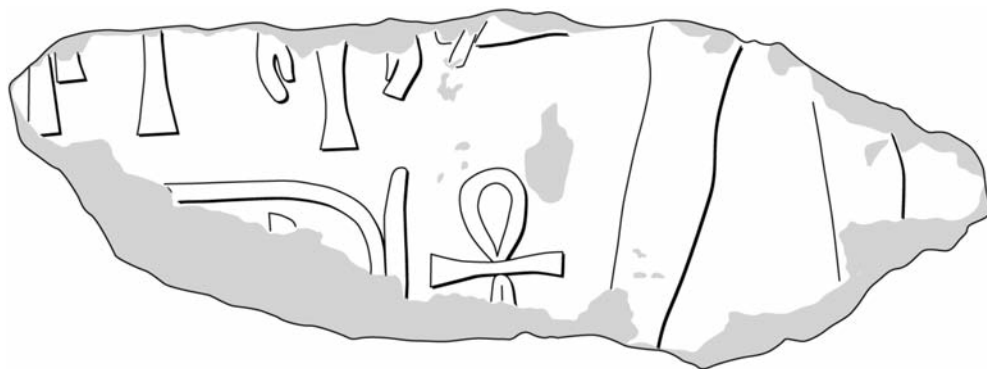
Z výše uvedeného je patrné, že Chajův hrob byl architektonicky jednoduchý a poměrně skrovný. Tvořila jej šachta s pohřební komůrkou, v níž byl zesnulý uložen v dřevěné rakvi a pravděpodobně s chudou pohřební výbavou, ze které se dochovala pouze keramická, tzv. médúmská miska. Misky toho typu byly hodnotným zbožím a užívaly se v zádušním kontextu po velmi dlouhou dobu, z tohoto důvodu neumožňují přesné datování pohřbu (více

Obr. 3 Obětní oltář, který mohl být původně umístěn před Chajovými nepravými dveřmi (foto M. Frouz, kresba J. Malátková)

Obr. 4 Fragment s vyobrazením střední části těla nosiče obětín byl původně součástí reliéfní výzdoby stěn některé ze zdejších hrobek (foto M. Frouz, kresba J. Malátková)

viz Arias Kytarová v tomto čísle: 39–40, obr. 4; obecně k médúmským mísám např. Rzeuska 2006: 407–409).

Nadzemní, tj. kultovní prostor hrobu sestával z nepravých dveří, před nimiž se musel nacházet oltář – místo pro kladení obětín. Mohl jím být obětní oltář (245/AS68/2012), který byl stejně jako Chajovy nepravé dveře nalezen ve výplni šachty 4 (v hloubce 7,5 m). Jedná se o poměrně hrubě opracovaný vápencový artefakt bez nápisu, který se shozením do šachty rozlomil na devět fragmentů. I přesto jej však bylo možné seskládat do původního tvaru, jenž byl obdélný (56 × 37 × 11 cm) a zdobený znakem pro obětiny , *hetep*, a dvojicí obdélných bazének pro oběť úlitbou (obr. 3). Takovýto typ oltáře se běžně užíval od konce Staré říše (Hözl 2002: 16, 23, typ B+C, CG 1355).

Kromě nepravých dveří a obětního oltáře byl ve výplni šachty 4 nalezen zlomek reliéfní výzdoby stěn některé ze zdejších hrobek (240/AS68/2012). Na malém fragmentu zdobeném nízkým reliéfem je vyobrazena střední část těla

nosiče obětín, který byl inspektorem zádušních kněží ducha *ka*. Jeho jméno se však dochovalo jen částečně. Bylo složeno ze znaku *anch* a kartuše, jejíž zbytek s hieroglyfickým znakem pro „i“ odkazuje k rodnému jménu jednoho z panovníků 5. dynastie (Neferirkare Kakai, Raneferef Isi, Niuserre Ini nebo Džedkare Isesi; viz obr. 4). V zásypu šachty byla rovněž nalezena druhá část překladu původně umístěného ve vstupu do skalní hrobky Duaptaha (244/AS68/2012; Vymazalová – Dulíková 2012: 15) a fragmenty keramických nádob (více viz Arias Kytarová v tomto čísle: 39–40).

Tato situace je v egyptské archeologii poměrně běžným jevem, se kterým se setkáváme nejen v Abúsiru (Dulíková 2013; viz také nepravé dveře inspektora kněží ducha *ka* Idžedžiho), ale i na jiných lokalitách (např. v severní Sakkáře byly ve výplních pohřebních šachet nalezeny podobné artefakty, viz Kuraszkiewicz 2002: 354, 356, 358, 363, 364). Původní zásyp šachty vykradači hrobek odstranili, aby se dostali na její dno. Když se snažili

o totéž u sousedních šachet, rovnou vybíranou výplní zasypávali již „prozkoumané“ šachty, do kterých odhazovali i to, co pro ně jako lup nebylo atraktivní. Což byl případ Chajovy brány z onoho světa. Podobný osud potkal i nepravé dveře inspektora kněží ducha *ka* Idžedžiho, které byly v roce 2010 nalezeny v zásypu šachty v mastabě vrchního lékaře Nefherherptaha (Dulíková – Odler – Havelková 2011: 13).

Typologie Chajových nepravých dveří i oltáře, ikonografické, paleografické a epigrafické znaky na stéle, osobní jméno, stratigrafie ve dvoře princezny Šeretnebtj (AS 68) a bílé omítnutí kultovního místa jsou ukazateli období konce 6. dynastie či 1. přechodné doby. Kdo však byl tento „malý“ (rozuměj nízkého společenského postavení) muž se skrovným hrobem a malý dveřmi, který žil možná až za dvě staletí po princeznnině smrti? Z nápisu na Chajových dveřích není zřejmé, zda volba jeho příbytku na věčnost souvisela se zádušním kultem některé z osob pohřbených v jedné ze skalních hrobek hrobového komplexu AS 68. Vzhledem k tomu, že si však toto místo vybral, nějaká spojitost mezi ním a vysoce postavenými osobami pohřbenými zde o několik generací dříve existovat mohla.

Literatura:

- Bárta, Miroslav et al.: 2009 *Tomb Complex of the Vizier Qar, His Sons Qar Junior and Senedjemib, and Iykai. Abusir South 2*, Prague: Dryada [Abusir XIII].
- Brovarski, Edward: 1994 „Abydos in the Old Kingdom and First Intermediate Period, Part II“, in: Silverman, David P. (ed.). *For His Ka. Essays Offered in Memory of Klaus Baer*, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago [Studies in Ancient Oriental Civilization 55], s. 15–44.
- 2006 „False doors & history: the Sixth Dynasty“, in: Bárta, Miroslav (ed.). *The Old Kingdom Art and Archaeology. Proceedings of the Conference Held in Prague, May 31 – June 4, 2004*, Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague – Academia, s. 71–118.
- Daoud, Khaled Abdalla: 2005 *Corpus of Inscriptions of the Herakleopolitan Period from the Memphite Necropolis: Translations, commentary and analyses*, Oxford: British Archaeological Reports [BAR International Series 1459].
- Dulíková, Veronika: 2013 „Objevování již neexistujících hrobek a kultovních míst v Abúsíru“, in: Pecha, Lukáš (ed.). *Orientalia Antiqua Nova XII*, (v přípravě).
- Dulíková, Veronika – Odler, Martin – Havelková, Petra: 2011 „Archeologický výzkum hrobky lékaře Nefherherptaha“, *Pražské egyptologické studie* 8, s. 9–16.
- Gourdon, Yannis: 2007 *Recherches sur l'anthroponymie dans l'Égypte du IIIe millénaire avant J.-C. signification et portée sociale du nom égyptien avant le Moyen Empire*, Lyon: Université Lumière Lyon 2 (nepublikovaná disertační práce).
- Hassan, Selim: 1944 *Excavation at Giza with Special Chapters on Methods on Excavation, the False-door, and Other Archaeological and Religious Subjects. Vol. V. 1933–1934*, Cairo: Government Press, Bulâq.
- Hözl, Regina: 2002 *Ägyptische Opfertafeln und Kultbecken. Eine Form- und Funktionsanalyse für das Alte, Mittlere und Neue Reich*, Hildesheim: Gerstenberg [Hildesheimer ägyptologische Beiträge 45].
- Jones, Dilwyn: 2000 *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases of the Old Kingdom*, Oxford: Archaeopress [BAR International Series 866].

- Kanawati, Naguib – Hassan, Ali: 1996 *The Teti Cemetery at Saqqara. Volume I. The Tombs of Nedjet-em-pet, Ka-aper and Others*, Sydney: Australian Centre for Egyptology [The Australian Centre for Egyptology Reports 8].
- Kuraszkiewicz, Kamil Omar: 2002 „Inscribed Objects from the Old Kingdom Necropolis West of the Step Pyramid (with Remarks on Their White Coating)“, in: Coppens, Filip (ed.). *Abusir and Saqqara in the Year 2001. Proceedings of the Symposium (Prague, September 25th–27th, 2001)*, Archiv Orientální 70/3, s. 351–376, pls. 12–25.
- 2004 „False Door of Khekeret“, *Polish Archaeology in the Mediterranean* 16, s. 165–171.
- Lapp, Günther: 1986 *Die Opferformel des Alten Reiches: unter Berücksichtigung einiger späterer Formen*, Mainz am Rhein: Zabern [DAIK Sonderchrift 21].
- Rusch, Adolf: 1923 „Die Entwicklung der Grabsteinformen im Alten Reich“, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 58, s. 101–124.
- Rzeuska, Teodozja: 2006 *Saqqara of the Late Old Kingdom Funerary Pottery and Burial Customs*, Varsovie: Neriton.
- Strudwick, Nigel: 1985 *The Administration of Egypt in the Old Kingdom. The highest titles and their holders*, London: KPI [Studies in Egyptology].
- Vymazalová, Hana – Dulíková, Veronika: 2012 „O princezně Šeretnebtj“, *Pražské egyptologické studie* 9, s. 10–17.

Abstract:

The false door of a certain Khai: a small gate from the Netherworld

During the archaeological season of 2012, a false door was found in the filling of shaft 4 in Sheretnebtj's courtyard (AS 68). The limestone stela (66.0 × 38.0 × 10.5 cm) belonged to a certain Khai. Both the decoration of the door and the execution of the incised hieroglyphic text are of rather poor craftsmanship. Two pairs of jambs, a lintel, a central panel and an architrave are framed by the torus moulding and crowned with a cornice. Khai's false door features the “inverted T-shape panel” which occurs in a small number of stelae from the end of the Old Kingdom and the First Intermediate Period.

Remains of mud and whitewashing on the surface of the door suggest that the stela was originally placed in a niche, probably one of the two niches embedded in the west wall of Sheretnebtj's courtyard. These recesses correspond with shafts 4 and 12 above which they were cut. The niches were plastered with mud and whitewashed, same as the space around them, including the floor in front of the recesses ca. 30 cm above the original courtyard floor. We can find similar whitewashed cult places in the late Old Kingdom necropolis excavated by the Polish-Egyptian missions at North Saqqara.

The typology of Khai's false door, iconographic, paleographic and epigraphic features on the stela, personal name, stratigraphy in Sheretnebtj's courtyard and the whitewashed cult place are indicators of the late Sixth Dynasty or the First Intermediate Period.

Who was this man of low social status with a humble tomb and a small false door who lived perhaps two centuries after princess Sheretnebtj's death? The inscription on the false door does not reveal whether his choice of eternal dwelling related to the funerary cult of an individual buried in one of the four rock-cut tombs in tomb complex AS 68. A connection between Khai and these high ranking persons cannot, however, be excluded.